

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

АЛЕКСЄЄВА ЮЛІЯ АНДРІЇВНА

УДК 34 (091)

**ХАРКІВСЬКЕ ГУБЕРНСЬКЕ ЖАНДАРМСЬКЕ
УПРАВЛІННЯ (1867-1917 рр.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
ЯРМИШ Олександр Назарович,
Інститут законодавства Верховної
головний науковий співробітник.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент
РОССИХІН Василь Васильович,
Харківський національний університет
радіоелектроніки; проректор з
інноваційно-корпоративної роботи та
адміністрування

кандидат юридичних наук
ШЕВЧЕНКО Дмитро Анатолійович,
Подільське управління поліції ГУНП в
м. Києві, заступник начальника відділу
поліції з обслуговування житлового
масиву «Виноградар».

Захист відбудеться 30 травня 2018 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

Автореферат розісланий 27 квітня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена низкою чинників, що мають історико-правове, теоретичне та прикладне значення.

З теоретичної точки зору важливість обраної теми актуалізується необхідністю впровадження в Україні громадського контролю над правоохоронними органами, спеціальними органами, що забезпечують національну безпеку, в умовах панування принципу верховенства права.

З прикладної точки зору наукова значущість обраної теми дослідження детермінується важливістю врахування негативного, так і позитивного досвіду роботи аналогічних органів, що діяли у минулі історичні періоди, за для подальшого вдосконалення функціональної та організаційно-правової основи діяльності Національної поліції України. Також матеріали, що відбивають організацію та діяльність територіальних органів Корпусу жандармів, являють неабиякий інтерес для охорони правопорядку, підготовки особового складу, забезпечення контррозвідувальної діяльності, протидії тероризму та ін.

В межах концептуального, історико-правового бачення всебічне наукове опанування поданої теми дослідження вкрай важливе для сучасних державотворчих процесів, забезпечення стабільності державного ладу, адже ні чим не обмежена довіра у дорадянську добу (друга половина XIX – початок XX століття) до регіональних структур спеціальних служб, якими були свого часу губернські жандармські управління (далі – ГЖУ), призвела в т.ч. й до сумнівних та трагічних суспільно-політичних наслідків.

Поряд із цим необхідно вказати про те, що й дотепер жодне з «українських» ГЖУ до цього часу не ставало об'єктом прискіпливого історико-правового аналізу, при тому, що для відтворення цілісної картини організаційно-правового функціонування органів політичного розшуку має суттєве значення вивчення окремих її фрагментів на локальному рівні. Своєю чергою, в межах Російської імперії Харківське ГЖУ було найбільшим. За своїми реальними штатами воно поступалося лише столичним управлінням – Петербурзькому та Московському.

Кажучи про наукові досягнення у царині діяльності політичної поліції в Російській імперії, слід зазначити, що вказана тематика знайшла відображення у багатьох працях різних поколінь істориків права, зокрема вчених дорадянської доби (І.Є. Андрієвського, С.П. Белецького, М.М. Белявського, В.М. Гессена, Б.Б. Глинського, М.А. Гредескула, В.Ф. Дерюжинського, В.М. Курицина, М.Г. Лунца,

І.Т. Тарасова тощо), які розкривали систему державних злочинів в Російській імперії, окремі епізоди агентурної діяльності Корпусу жандармів, його організаційної структури тощо. В радянській історико-правовій науці в контексті тогочасної ідеологічної парадигми окремі аспекти функціональної складової та практичної діяльності політичної поліції, її організаційне та правове забезпечення розглянуто в наукових публікаціях Б.К. Еренфельда, Н.П. Єрошкіна, В.М. Жухрая, П.А. Зайончковського, Р.К. Кантора, В.М. Клеандрова, А.П. Кознова, С.М. Лившиця, О.О. Міролюбова, Р.С. Мулукаєва, О.В. Хохлова, Д.І. Шинджикашвили, П.А. Шуйського.

В межах сучасного історико-правового дискурсу, який базується на плюралістичних засадах, роль політичної поліції Російської імперії у боротьбі з революційним та національно-визвольним рухом, розкривається у наукових публікаціях вітчизняних істориків права (Б.В. Бернадського, М.Ю. Бурдіна, О.М. Головка, В.В. Овсієнка, С.І. Посохова, О.В. Філонова, В.В. Ченцова, В.М. Чиснікова, В.В. Чумака, О.Н. Ярмиша), а також у вчених пострадянських країн (З.І. Перегудової, В.В. Романова, М.І. Сізікова, О.М. Хлобустова, М.С. Чудакової).

Поряд із цим, цілісного історико-правового дослідження, де б було систематизовано наукові знання про організаційні та правові аспекти діяльності Харківського ГЖУ, до сих пір не запропоновано.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 8.11 додатку 8 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 року № 275, пп. 1.13, 3.2, 7.1 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2016-2019 рр., схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2).

Метою і завданнями дослідження є всебічна історико-правова характеристика організації та діяльності територіальних органів Корпусу жандармів як складової частини репресивно-карального апарату Російської імперії на прикладі Харківського губернського жандармського управління.

Зазначена мета зумовила постановку низки дослідницьких завдань:

- визначити стан наукового опанування вказаної тематики у вітчизняній історико-правовій думці та репрезентувати характеристику джерельної бази дослідження;

- дослідити передумови та виокремити основні етапи процесу створення Харківського губернського жандармського управління як системи жандармських органів на території однієї з найбільш значущих губерній Російської імперії;

- виявити своєрідності нормативно-правового опосередкування діяльності Харківського ГЖУ;

- систематизувати та класифікувати основні та допоміжні функції Харківського ГЖУ, особливо на завершальному етапі існування російської монархії;

- встановити роль та значення Харківського ГЖУ у проведенні політики самодержавства щодо боротьби із національно-визвольним та революційним рухом;

- простежити еволюцію та виявити своєрідності форм й методів практичної роботи працівників Харківського ГЖУ;

- з'ясувати рівень обізнаності працівників політичної поліції із реальною картиною розвитку революційного та опозиційного руху в регіоні;

- розкрити особливості здійснення контррозвідувальній діяльності на теренах однойменної губернії;

- дослідити специфіку (організацію та ефективність) політичного нагляду та політичного розшуку у Харківському ГЖУ;

- проаналізувати діяльність дізнання та попереднього слідства у Харківському ГЖУ;

- визначити особливості взаємодії Харківського ГЖУ з іншими тогочасними правоохоронними органами та органами публічної влади;

Методи дослідження. Аналіз організації та діяльності Харківського ГЖУ запроваджено на основі поєднання загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Також в процесі наукового пізнання відбувалося активне використання різноманітних дослідницьких принципів та підходів таких, як: історизм, об'єктивність, методологічний плюралізм, кумулятивність різноманітних знань.

Застосування базового діалектичного методу та категорій діалектики (особливе й загальне, зміст та форма, причина й наслідки) дало змогу надати неупереджені історико-правові оцінки результатів діяльності Харківського ГЖУ, насамперед спираючись на історіографічні та джерелознавчі аспекти дослідження (підрозділи 1.1 та 1.2).

Системний метод сприяв акумулюванню та систематизації напрацьованих вітчизняною та зарубіжною історико-правовою наукою думок щодо ролі та місця Корпусу жандармів у проведенні політики самодержавства щодо боротьби із національно-визвольним та революційним рухом на теренах Російської імперії з 1867 по 1917 рр. (підрозділ 1.1).

Інституційний підхід дозволив охарактеризувати особливості взаємодії Харківського ГЖУ з іншими тогочасними правоохоронними органами та органами публічної влади під час виконання своїх функцій (підрозділи 3.3 та 3.4).

В роботі задіяні загальнонаукові методи теоретичного пізнання: абстрагування (для осмислення регіональних та загальноукраїнських суспільно-політичних процесів, виділення окремих ознак предмету дослідження); структурно-функціональний метод (для виявлення структури предмету дослідження і його функціональних взаємозв'язків, розкриття залежності між окремими елементами і розуміння їх взаємного впливу один на одного під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів).

Нормативно-догматичний (юридико-технічний) метод використано для тлумачення юридичних текстів, що стосуються правового забезпечення діяльності Харківського ГЖУ.

Прогностичний метод сприяв визначенню контурів подальшої модернізації системи правоохоронних органів та органів зі спеціальним статусом, які забезпечують національну безпеку України з урахуванням минуло історичного досвіду (підрозділи 3.2-3.3).

Використовувалися логічні прийоми: індукція і дедукція дозволили більш усвідомлено формулювати висновки та основні концепти роботи. Широко застосовувався аналіз, для встановлення причинно-наслідкових зв'язків використовувався теоретичний синтез (систематизація). В актуалізації роботи використовувався метод аналогії.

Використання проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного і статистичного методів в ході роботи зі статистичними даними застосовувалися базові методи соціології дозволило простежити динаміку та тенденції розвитку Харківського ГЖУ, виділити його регіональні особливості (підрозділи 2.1 та 2.2).

Був застосований міждисциплінарний підхід. Передусім, під час аналізу організації та правового забезпечення діяльності Харківського ГЖУ (підрозділ 2.3). Крім того, внаслідок особливостей джерельної бази, дослідження спиралося на методи спеціальних історичних дисциплін (джерелознавство та герменевтика): логіко-смысловий

аналіз тексту (при виявленні прихованих фактів), контент-аналіз (для масових джерел) і вибірковий метод (при перегляді діловодства). При формалізації даних або в процесі роботи з історичним текстом використовувалася експлікація. Біографічні дані в вивченні кадрового забезпечення піддавалися застосуванню методів просопографії.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини за участю політичної поліції Російської імперії наприкінці XIX – поч. XX ст.

Предметом вивчення є організаційно-правова та функціональна основа діяльності Харківського губернського жандармського управління та його структурних підрозділів, як регіональної політичної поліції.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють часовий інтервал з 1867 по 1917 рр., період існування Харківського ГЖУ.

Територіальні рамки дослідження охоплюють адміністративно-територіальні межі Харківської губернії, до якої входили території сучасних Харківської, Сумської та Луганської областей України та Воронежської області РФ (Харківський, Охтирський, Богодухівський, Валківський, Вовчанський, Зміївський, Ізюмський, Куп'янський, Лебединський, Старобільський, Сумський та Чугуївський повіти). В роботі автором також було враховано той факт, що у Харкові були зосереджені управління жандармської залізничної поліції, судова влада і військово-окружне управління для Харківської, Курської, Воронежської, Орловської, Катеринославської й Тамбовської губерній.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній історико-правовій науці репрезентовано комплексну історико-правову аналітичну працю, в якій всебічно розглянуто організацію та діяльність територіальних органів Корпусу жандармів (політичної поліції) як складової частини репресивно-карального апарату Російської імперії на прикладі Харківського губернського жандармського управління.

За результатами проведеного дослідження сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, що мають важливе значення як для історико-правової науки, так і подальших перспектив розвитку правоохоронного сектору України, характеризуються науковою новизною, зокрема:

вперше:

- введено у науковий обіг значний корпус архівних та інших джерел, що стосується політичної поліції Харківщини. З їх числа найбільшу цінність мають циркуляри з тлумаченнями правових норм та підзаконними нормативними актами, звітність та службове

листування. Окрему категорію становлять матеріали дізнань, що дають можливість всебічного аналізу правозастосування царськими спецслужбами. Значну цінність мають і матеріали строювої частини, зокрема, послужні списки, що дають змогу відтворити просопографічний портрет харківського жандарма, поповнивши напрацювання української юридичної біографістики;

- запропоновано авторську періодизацію розвитку Харківського ГЖУ як важливої складової політичної поліції Російської імперії, яка включає наступні етапи:

перший – стосується набуття діяльності Харківського ГЖУ системних ознак, внаслідок перетворення Корпусу жандармів у правоохоронний орган та надання йому права на проведення дізнання і слідства у справах про державні злочини (1867-1892 рр.);

другий – детермінований виданням «Правил місцевостей, оголошених на воєнному положенні», котрі істотно розширили сферу застосування надзвичайного і військового законодавства на місцях (1892-1903 рр.);

третій – характеризується становленням в структурі Харківського ГЖУ мережі «охранок» та подальшим залучення його до боротьби із загальнокримінальною злочинністю (1902-1913 рр.);

останній – пов'язаний із поверненням монополії на політичний розшук до ГЖУ та розширенням його функціональних обов'язків, зумовлених «обставинами воєнного часу» (1913-14 рр.);

- всебічно доведено, що ключовою рисою нормативно-правового опосередкування діяльності Корпусу жандармів у досліджуваній історичний період, була розгалуженість юридичних норм, які визначали його правове становище як правоохоронного органу. При цьому відсутність єдиного нормативного акту, де у концентрованому вигляді визначалася би компетенція жандармів, призводила для зловживань владними повноваженнями, зокрема, таким як посвідчення політичної благонадійності громадян;

- в контексті базового уявлення про відмінність завдань та функцій правоохоронних органів в умовах різних політичних режимів, розкрито особливості професійної діяльності Харківського губернського жандармського управління (політичного розшуку, контррозвідувальної діяльності, провадження дізнань) у 1868-1917 рр., які, насамперед, виявилися в тому, що внаслідок революційних подій 1905-1907 рр. відбулася зміна негласних форм та методів роботи: жандарми відмовилися від ставки на добровільних інформаторів. Головною силою, спрямованою на збір інформації та припинення антиурядових акцій, стали секретна агентура і служба зовнішнього

спостереження. Останні ж активно залучалися для дестабілізації та подальшої ліквідації опозиційних та революційних (чи таких що ними вважались) організацій, унеможливлення їхнього впливу на суспільне життя;

- репрезентовано просопографічний портрет харківських жандармів, який є результатом вивчення формулярних списків, котрі вказують на те, що 46% кадрового складу Харківського ГЖУ отримали освіту в Кадетському корпусі або гімназії, 38% - у військових училищах. Плинність кадрів була незначною, особливо, у керівних ланках. Всі начальники ГЖУ мали досвід роботи в органах політичного розшуку, причому переважно у провінції. Вони належали до православного віросповідання, мали сім'ї.

удосконалено:

- наукові твердження про те, що діяльність губернських жандармських управлінь не лише суттєво впливала на стан внутрішньої безпеки в державі, рівень правопорядку, ступень законослухняної поведінки підданих Російської імперії, але й яскраво відображала специфіку розвитку місцевого управління на певній території в цей історичний період;

- на прикладі функціонування Харківського ГЖУ вітчизняну історико-правову оцінку ефективності роботи офіцерів Корпусу жандармів. В цілому жандармські органи справлялися з покладеними на них функціями і завданнями, усвідомлюючи специфіку розвитку політичного процесу на Харківщині та у Російській імперії. Водночас, необхідно наголосити, що крах самодержавства стався внаслідок загальної суспільно-політичної кризи в державі, а не внаслідок прорахунків та недоліків роботи спецслужб й правоохоронних органів імперії, вад у їхньому нормативно-правовому забезпеченні;

- існуючі знання щодо особливостей провадження дізнань офіцерами Корпусу жандармів у справах про державні злочини. Зокрема, процесуальні дії ГЖУ полягали у здійсненні обшуків, оглядів, виїмок, за підсумками яких складалися протоколи. За результатами обшуків і виїмок і після складання протоколу по особливій формі справлявся допит. Допиту обов'язково передувала постанова про притягнення даної особи як обвинуваченого. В подальшому процесуально оформлені результати дізнань відправлялися до Департаменту поліції.

дістали подальшого розвитку:

- наукові висновки про те, що спроба створення як на державному, так і на регіональному рівні всеохоплюючого контролю за усіма проявами суспільної активності, про що свідчить історичний

досвід Російської імперії, не є гарантією для стабільного та передбачуваного існування недемократичної державної влади та пануючої політичної еліти;

- твердження про те, що організаційній структурі регіональної політичної поліції були притаманні як централізована, так і децентралізована моделі. Перша характеризувалася згуртованістю інститутів політичного розшуку і дізнання через шефство начальника ГЖУ над розшуковими структурами. Децентралізована модель визначалася зворотною ситуацією: охоронне відділення максимально дистанціюється від ГЖУ і було є новим автономним поліцейським утворенням.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення результатів дослідження виявляється в тому, що сформульовані в ньому положення, історико-правові оцінки, теоретичні концепти, пропозиції, висновки й рекомендації доповнюють та розвивають наукові знання про особливості організації та діяльності територіальних органів Корпусу жандармів як складової частини репресивно-карального апарату Російської імперії на прикладі Харківського губерньського жандармського управління. Одночасно вони на концептуальному рівні сприяють визначенню контурів подальшої модернізації сучасної системи правоохоронних органів та органів зі спеціальним статусом, які забезпечують національну безпеку України.

Крім того, сформульовані висновки і пропозиції можуть бути застосовані у:

– науково-дослідній сфері як науково-методологічна, теоретична і джерельна база для подальших історико-правових досліджень губерньських жандармських управлінь, що діяли на теренах України;

– у царині нормотворчості – як довідково-бібліографічний матеріал, який може бути використаний під час розроблення стратегій та концепцій реформування системи правоохоронних органів, уточнення завдань та функцій органів зі спеціальним статусом, що забезпечують національну безпеку України;

– у правозастосовній діяльності – результати дослідження сприятимуть вдосконаленню практичної діяльності у сфері кадрового забезпечення МВС та Національної поліції України;

– у навчальному процесі – у процесі викладання навчальних дисциплін «Історія держави та права України», «Історія держави та права», «Історія правоохоронних органів» при написанні підручників,

навчально-методичних посібників, при проведенні семінарських занять тощо.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на круглих столах, міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 2016); Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Львів, 2017); «Еволюційні і революційні процеси в історії права, держави і юридичної думки до 100 річчя Української революції 1917-1921 рр.» (Київ – Херсон 2017).

Публікації. За темою дисертації автором опубліковано п'ять статей у фахових виданнях з юридичних наук, у тому числі одна стаття у міжнародному виданні, а також трьох тез доповідей і наукових повідомлень на конференціях, в яких висвітлено основні положення проведеного дисертаційного дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Повнота, змістовна й концептуальна завершеність роботи обумовлена логікою мети та задач дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, переліку умовних позначень.

Повний обсяг роботи становить 226 сторінок, у тому числі – 28 сторінка списку використаних джерел і літератури, що включає 279 найменувань. Основний текст роботи складається із 196 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження та рівень її опрацювання, визначаються мета і задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукова новизна отриманих результатів, їх апробація, міститься інформація щодо публікацій, структури та обсягу дисертації.

Розділ 1 «Історіографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан розробки проблеми»* подано авторську періодизацію стану розвитку наукових досліджень в царині історії правоохоронних органів Російської імперії: дорадянський (охоплює наукові дослідження, видані до початку 1917 року, а також роботи з цієї тематики видані вченими між люттям та листопадом 1917 року); радянський; пострадянський.

Окремо слід зауважити що 1970-і роки XX сторіччя – час започаткування вивчення історії політичної поліції, піонерами серед

яких були К.Г. Федоров та О.Н. Ярмиш. В пострадянських період праці українських вчених, а також вчених країн колишнього СРСР стали більш вираженими і об'єктивними, але вони вкрай малочисельні.

Окремо вказується, що кожен з етапів розвитку історії правоохоронних органів зумовлений конкретно-історичним розвитком українського суспільства, суспільно-політичною ситуацією у державі, котра істотно впливала на дослідження. Доведено, що протягом кожного з етапів змінювались методологічні підходи, джерельна база, проблематика досліджень. Сформульовано висновок про те, що попри розширення географії досліджень, узагальнюючої праці фундаментального характеру щодо структури, механізмів функціонування, напрямків і результатів діяльності Харківського ГЖУ, їх правового регулювання до сих пір немає.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» вказується про те, що залучені для вирішення дослідницьких завдань джерела згуртовано по 7 групах. Вагома частина з них раніше не було введена до наукового обігу. Усі ці групи джерел доповнюють одне одного і дають змогу коригувати та уточнювати окремі положення дослідження, вирішити поставлені у ньому завдання. Мова йде про нормативно-правові акти; а також фонди 336 Центрального державного і столичного архіву України у м. Києві (Харківське губернське жандармське управління), які включають: діловодну документацію, перш за все, звітного характеру: рапорти, розписки, матеріали ревізій і перевірок; так звані справи з особового складу: формулярні списки співробітників відділень і управлінь; матеріали допитів колишніх керівників політичного розшуку Надзвичайною слідчою комісією Тимчасового уряду; опубліковані «Календарі» й «Пам'ятні книжки» Харківської губернії, хроніки, складені на основі місцевих архівів; джерела особистого походження (мемуари); публікації в періодичній пресі.

Розділ 2 «Організація та кадровий склад Харківського губернського жандармського управління» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Територіальні органи Корпусу жандармів в системі політичної поліції Російської імперії» звертається увага на те, що офіційний указ про заснування жандармської організації – корпусу жандармів – було підписано 28 квітня 1827 року. Метою його було створення чіткої системи жандармських органів в центрі і на місцях, які виконували обов'язки спостережної, кінної міської та військової поліції. Уперше офіційно було введено поняття «корпус жандармів» як

єдиної організації зі своїм керівництвом, штатом і місцевими відділеннями.

Уся країна розділялася на округи, а в губернські міста призначалися жандармські штаб-офіцери, які стежили за благонадійністю представників деяких верств суспільства – офіцерства, інтелігенції, окремих чиновників. У Харкові тоді перебувала жандармська команда. Виконувала вона винятково наглядові функції, у тому числі і здійснення контролю місцевої адміністрації.

Загалом в Україні органи Корпусу жандармів були представлені наприкінці XIX ст. дев'ятьма губернськими жандармськими управліннями і жандармським управлінням м. Одеси. Харківське ГЖУ у цій системі відігравало помітну роль, що видно вже на кадровому забезпеченні підрозділів. Згідно з Положенням про Корпус жандармів, воно належало до управлінь 3-го розряду.

Ввід самого початку свого створення жандармські підрозділи були повністю незалежні від місцевої адміністрації, але згодом з огляду на Височайше повеління 8 серпня 1879 р.) сталося повне підпорядкування генерал-губернаторам жандармських органів на місцях. Слід зауважити, що генерал-губернаторське управління на Харківщині мало характер надзвичайного воєнно-поліцейського органу.

У підрозділі 2.2 «Створення Харківського ГЖУ. Розвиток організаційної структури управління», наголошується, що його було утворено у 1867 р. з підпорядкуванням Головному Штабу ОКЖ, а згодом і Департаменту поліції. У його структурі в той час виділялись: загальна, розшукова, спостережна, стройова та господарська частини. В подальшому (1871 р.) у складі управління було організовано дізнання і слідство, які залишалися на одному і тому ж рівні до першої російської революції 1905 року.

Корпус жандармів (і Харківське ГЖУ, як його частина) мав військову організацію, тому фінансувався за кошторисом Військового міністерства, частково – за кошторисом МВС. Військове відомство через великі витрати, пов'язані з утриманням жандармів, неодноразово (в 1866 р., 1867 р., 1882 р., 1885 р.) порушувало питання про виключення його зі свого кошторису. Однак Корпус був залишений в його складі на правах відрядженого в МВС для виконання службових обов'язків.

На початку XX ст. окрім, власне ГЖУ, на території регіону діяли ще відділення двох жандармсько-поліцейських управлінь залізниць (ЖПУЗ) зі своїм штатом та конкретно визначеними

завданнями. Їхні співробітники виконували функції як загальної, так і політичної поліції по лінії та в смузі відчуження залізниць. Їх особовий склад значно переважав чисельність ХГЖУ.

У 1903 р. в Харкові з'явилась охранка, котра мала свій штат, канцелярію, таємних співробітників. Формально вона діяла в складі жандармського управління, але фактично підпорядковувалась лише Департаменту поліції.

Після ліквідації охранок (1913 р.) у структурі жандармських управлінь було створено відділення з охорони громадської безпеки і порядку у Харкові. Така реорганізація була поверненням до стану справ 1902-1903 років, внаслідок чого в жандармських управліннях розширились штати. Значно збільшився їх кошторис

У підрозділі 2.3 «Кадровий склад ГЖУ» вказується про те, що Корпус жандармів комплектувався відповідно до спеціального Положення про Окремий корпус жандармів 1867 р. і Правил для зарахування до Корпусу жандармів щойно вступаючих осіб від 17 травня 1871 р. Для зарахування до лав жандармів кандидат мав відповідати підвищеним, порівняно з кандидатами на службу в загальній поліції, вимогам. До Корпусу зараховували офіцерів і класних чинів, шляхом переведення з інших частин військ усіх родів зброї, із запасу армії або відставки. Допускалися до переведення лише ті офіцери, які закінчили курс наук не нижче середніх навчальних закладів та прослужили у військах на фронті не менше п'яти років. До того ж, військове чи юнкерське училище слід було закінчити за першим розрядом та мати відмінне здоров'я і зріст не менше 2 аршин 4 вершків.

Хоча прямих заборон не було, але під час кадрового відбору зверталась увага на національність та віросповідання. У корпус не допускались особи польського походження, католики чи одружені на католичках, а також перехрещені з іудаїзму. Щоправда, наприклад, помічник начальника Харківського ГЖУ підполковник Якобсон був лютеранином.

Одружуватись офіцери мали право лише після дозволу свого керівництва, а наречені проходили попередню перевірку. Передусім, перевірялись їхня національність та походження. Зокрема, не віталось одруження із не дворянками. Єдиний виняток із правила нами було виявлено якраз у Харкові. Дружина ротмістра Соттірі, який служив в «охранці», була купецькою донькою.

В роботі також акцентується увага на тому, що кадровий склад жандармського підрозділу Харківщини у період 1907-1911 рр., складався практично з усіх офіцерів (крім одного), які були прийняті

на службу до ГЖУ ще до подій 1905-1907 рр. Згідно зі строєвим рапортом про стан додаткового штату Харківського ГЖУ на 7 серпня 1906 р. в ньому перебувало 3 штаб-офіцери, 3 обер-офіцери, вахмістр та 30 унтер-офіцерів. Відповідно до штатного розпису особового складу станом на 1 серпня 1908 р. в Харківському ГЖУ перебували начальник, ад'ютант та 3 писарі. До чинів додаткового штату належало 6 помічників, 4 вахмістри та 70 унтер-офіцерів. Розширення штатів відбулось у березні 1910 р. З цього часу при управлінні з'являється спеціально прикріплений офіцер, що виконує слідчі функції.

Розділ 3 «Основні напрями та результати діяльності Харківського ГЖУ» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Політичний нагляд» констатується, що зміст політичного нагляду полягав у тотальному державно-політичному контролі за усіма публічними висловлюваннями та проявами суспільної активності за для захисту інтересів самодержавства. Так, у квітні 1893 р. Харківське ГЖУ отримало циркуляр, в якому повідомлялось про те, що чимало представників молоді мають намір вирушити на допомогу медикам для боротьби із холерою та іншими епідемічними захворюваннями. Представники ж революційних та опозиційних сил нібито мали намір використати це для агітації. Тож Департамент поліції розпорядився встановити негласний нагляд за всіма лікарями та фельдшерами задіяними у таких заходах.

Жандарми були зобов'язані мати максимально достовірну інформацію про події, що відбувалися на ввіреній їм території. Для цього начальники губернських управлінь повинні були інспектувати підвідомчі їм частини не рідше двох разів на рік, складаючи при цьому відповідні політичні огляди.

Окрім цього впродовж досліджуваного періоду губернські жандармські управління здійснювали й контрольно-дозвільні функції, котрі були частиною політичного нагляду. Зокрема, особи, які поступали на службу (особливо у сфері освіти), мусили надати довідку про благонадійність. Порядок її засвідчення регулювався низкою циркулярів міністра внутрішніх справ і Департаменту поліції. Департамент вимагав від губернаторів і жандармів особливо уважного ставлення до засвідчення політичної благонадійності деяких категорій осіб. Це стосувалось, зокрема, осіб, котрі порушують клопотання про допущення їх до відбуття військової повинності на правах вільнонайманих (циркуляр від 27 грудня 1895 р.). З 1902 р. така перевірка стала здійснюватися спільно з «охранкою», передусім осіб, що поступали на державну чи громадську службу.

Спостереження проводилось як за допомогою гласних, так і негласних засобів і здійснювалось переважно за особами, щодо яких порушувались дізнання.

На перший погляд може здатися, що негласний нагляд був ідентичний розшуку: і той, і інший велися приблизно однаковими методами. Проте між цими формами негласної роботи було кілька дуже суттєвих відмінностей. Перша з них полягала в тому, що об'єктом негласного нагляду були окремі особи, тоді як головним об'єктом розшуку ставали політичні партії та організації. Другою відмінністю було широкє залучення до ведення нагляду загальної поліції і губернської адміністрації, в той час як розшукова робота проводилася в основному охоронними відділеннями і жандармськими управліннями.

Специфічною особливістю діяльності жандармських органів, як і інших каральних установ в Україні було те, що їм доводилось приділяти велику увагу боротьбі з українським національним рухом. При цьому жандарми керувались виданим у січні 1910 р. циркуляром МВС «Про інородців і сепаратизм», у якому зазначалося, що будь-яке об'єднання на ґрунті національних інтересів не відповідає російським державним інтересам.

У підрозділі 3.2 «Політичний розшук» вказується, що основними методами політичного розшуку були зовнішнє спостереження, агентурна робота та перлюстрація. Ця діяльність регулювалась Зводом правил та Інструкцією філерам Летючого загону і філерам розшукових та охоронних відділень (затверджена директором Департаменту поліції 31 жовтня 1902 р.). Ці акти передбачали, що кожній особі, яка була взята під спостереження, філери повинні були давати прізвисько, а сам філерська служба була законспірована. Начальникам відповідних підрозділів рекомендувалось проводити опитування філерів на квартирах. Більшість із них мали легендовані місця роботи.

20 лютого 1907 р. були видані Інструкція начальникам охоронних відділень щодо організації зовнішнього спостереження й Інструкція про організацію зовнішнього (філерського) спостереження», які діяли аж до 1917 р. Вони поділяли агентів на два розряди – «секретних співробітників» і інформаторів. Секретними співробітниками визначалися особи з числа тих, хто самі входять до складу організацій. До розряду інформаторів належали ті, хто не входять до організації, але за своїми стосунками з революційним елементом можуть висвітлювати хоч зовнішні прояви діяльності організацій.

Ніхто крім особи, котра завідує розшуком, і особи, яка може його замінити, не міг знати в обличчя нікого з секретних співробітників. Загалом, до 1912 р. при ГЖУ було 52 таких агентів.

Революційні організації активно протидіяли політичній поліції. Так, наприклад, при Харківському комітетові РСДРП діяв спеціальний «Комітет боротьби». Свого часу начальник місцевої охоранки Герасимов мав необережність сфотографуватися разом з усіма філерами відділення. У 1905 р. «Комітет боротьби» зумів дістати цей знімок і, розмноживши, розповсюдив його з завданням вбивати при зустрічах і слушних випадках сфотографованих на ньому філерів, через колосальну шкоду, завдану підпільній реорганізації.

Окрему категорію піднаглядних осіб становили викладачі та професори вищої школи, активні учасники наукових товариств. Словом, підозрілою вважалась будь-яка суспільна активність. І закономірно. Адже патріотичне вболівання за долю країни неодмінно призводило до антагонізму із архаїчним самодержавством.

Саме це стало причиною припинення жандармами діяльності Харківського медичного товариства – одного із найбільш авторитетних медичних наукових установ імперії.

Спостереження могло бути доволі ефективним засобом політичного розшуку. Але воно через свою специфіку приховувало у собі чималу небезпеку для самої тієї системи, котру було покликано захищати. У першу чергу через такі риси, як обмеженість засобів контролю за діяльністю агента, відсутність об'єктивних, офіційно визнаних критеріїв відмежування наглядової, тобто в принципі пасивної ролі секретних співробітників від таких дій, що тою чи іншою мірою сприяли розвитку «антиурядової» діяльності, тобто носили провокаційний характер.

У *підрозділі 3.3 «Контррозвідувальна діяльність»* розглянуто еволюцію державних підходів в Російській імперії щодо сутності та форм контррозвідувальної діяльності на початку ХХ ст. Констатується, що до російсько-японської війни більшість контррозвідувальних заходів здійснювалася силами загальної поліції і за поліцейською ж інформацією. Поразка в ній, революційні потрясіння поставили на порядок денний проблему докорінного реформування системи спецслужб, організації якісної і скоординованої контррозвідувальної роботи.

1909 рік визначено істориками спецслужб як час, коли контррозвідка стала набувати системного характеру. Тоді було ухвалено рішення про створення спеціалізованих контррозвідувальних підрозділів у рамках політичного розшуку, визначено 22 категорії осіб

– об'єктів контррозвідувальної діяльності, котрі із незначними змінами й увійшли в «Положення про контррозвідувальні відділення» і «Інструкцію начальникам контррозвідувальних відділень» 1911 р.

Далі вказується, про те що контррозвідувальна робота початку ХХ ст. здебільшого зводилась до спостереження за іноземними офіцерами, які з тих чи інших причин прибували до Росії. Зокрема, як впливає із звітів, у чотирьох повітах Харківської губернії станом на лютий 1911 р. проживало всього 29 представників «підозрілих» національностей. З них: 22 австрійських підданих, 3 – турецьких, 1– перський та 3 – саксонських. Певний інтерес міг становити лише Август Роттермун, який проживав у Зміївському повіті, оскільки поліцією було встановлено, що він був він запасним німецьким унтер-офіцером

В роботі наголошується, що в умовах сьогодення важко визначити конкретну роль контррозвідувальної складової в діяльності Харківського ГЖУ, адже в ньому кілька разів проводились масштабні чистки документів, а в 1911 р. було знищено більшу частину справ за 1867–1902 роки.

Проте к 1911 року в ньому діяльність стала поступово набувати системних рис. Було вдосконалено контроль за виїздом російських підданих за кордон, у тому числі – секретноносіїв. Про видачу будь-якому закордонного паспорту канцелярія губернатора повідомляла жандармське управління, котре після відповідної перевірки повідомляло про це Департамент поліції. За сукупністю інформації, що знаходилась у центрі і отриманої з місць, приймалось рішення про необхідність подальшого оперативного супроводження тієї чи іншої особи за кордоном.

У контексті забезпечення контррозвідувального режиму слід розглядати і паспортний режим, що передбачав посвідки на проживання і накладав певні обмеження на пересування по території імперії.

Важливою частиною роботи контррозвідки було виявлення нелояльних службовців за для унеможливлення витoku службової інформації. Ретельно перевірялись новобранці, що визнавались придатними для служби у військах гвардії, 1-го залізничного батальйону, імператорській резиденції та на флоті..

Ще одним об'єктом оперативного вивчення Харківського ГЖУ були прапорщики запасу. Так, у травні 1911 р. у процесі оперативного вивчення прапорщиків запасу, призваних на табірні збори військ у м. Чугуєві, був виявлений А. Шахмазянц, висланий з Кавказу, стосовно

якого були підозри як щодо імовірної причетності до терористичної партії «Дашнакцутюн», так і щодо причетності до турецької розвідки.

У Підрозділі 3.4 «Дізнавальна діяльність» проаналізовано порядок дізнання у справах про державні злочини та «досліджень» про політичну неблагонадійність офіцерами Харківського ГЖУ. Підкреслюється, що вони були наділені практично всіма правами судового слідчого і могли здійснювати огляди, обшуки, виїмки, словесні розпитування, негласний нагляд, застосування заходів попередження щодо підозрюваного, освідчення. Крім того жандарми мали право виклику військ. Процесуальні дії проводилися під наглядом осіб прокурорського нагляду та за сприяння поліцейських чинів і губернаторів.

Початок дізнання відбувався як за пропозицією прокурора судової палати, так і безпосередньо за ініціативою офіцерів Корпусу жандармів. При цьому вже на початку дізнання, обвинуваченого могли ув'язнити під варту навіть у разі, якщо санкція за протиправне діяння не передбачала ув'язнення. Здебільшого основними процесуальними діями були допити, про що свідчать відповідні матеріали. Так, їхній основі до воєнного суду було передано дізнання щодо обвинувачення С. Лисянського у 1885 р., який належав до революційної організації, зберігав вибухові речовини, вбив околоточного наглядача.

Одним з важливих завдань при провадженні дізнання було «очищення» матеріалів справи від усього, що могло «висвітити» роботу впроваджених у революційні організації агентів. А для цього необхідно було, хоч би там що, «підкріпити» наявні оперативні дані свідченнями звинувачених.

По закінченню дізнання про це повідомлявся обвинувачуваний, якому дозволялось ознайомлюватися із всіма даними, отриманими проти нього в ході дізнання.

По завершенню матеріали дізнання надавалися прокурором судової палати міністрові юстиції, який спільно з шефом жандармів робив розпорядження про провадження попереднього слідства або про припинення провадження з залишенням справи без подальших наслідків або ж з розв'язанням її в адміністративному порядку. Останнє означало, що обвинувачений за «височайшим» повелінням, без судового розгляду, підлягав покаранню у вигляді заслання, тюремного ув'язнення, арешту.

Окремо підкреслюється, що велика кількість жандармських дізнань містили в собі лише формальні ознаки протиправного діяння. Показовою є справа щодо звинувачення О. Афанасьєва у висловлюваннях проти царя, яка підпадала під дію ст. 246 Уложення

про покарання. Необережні висловлювання селянина і справді містили формальні ознаки злочину. Втім, поручик Панов, що вів дізнання в Ізюмі, завершив його, дочекавшись Височайшого Маніфесту, відповідно до ст.29 якого справу і припинив. Через Харківське ГЖУ справа була передана до Харківського окружного суду. Між іншим, тривала вона від 11 грудня 1903 року і до 1 вересня 1904 року.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні запропоновано вирішення важливого для вітчизняної історико-правової науки завдання, яке полягає у створенні цілісної наукової концепції, в якій показано особливості організації та діяльності територіальних органів Корпусу жандармів (політичної поліції) як складової частини репресивно-карального апарату Російської імперії на прикладі Харківського губернського жандармського управління. За результатами цього маємо зазначити наступне.

1. Українська історико-правова думка, присвячена вивченню проблематики функціонування політичної поліції, пройшла істотну еволюцію, спочатку існуючи в руслі радянської ідеологічної парадигми, а нині – генеруючись в плюралістичному контексті різноманітних світових уявлень та тенденцій щодо ролі правоохоронної компоненти та спеціальних служб в механізмі держави, насамперед, в умовах панування верховенства права.

2. Аксіоматичним постулатом є те, що компетенція і масштаб діяльності правоохоронних органів, спеціальних служб, що забезпечують національну безпеку, значною мірою визначаються розвитком держави і станом суспільного ладу. Тож, тривалий час існуючі в українських землях жандармські округи цілком відповідали наявним державним потребам. Водночас, реформи 1860-х рр., розвиток капіталістичних відносин XIX ст. поставили на порядок денний питання перебудови усієї нормативно-правової бази Російської імперії, її державного механізму і, зокрема, приведення політичної поліції у відповідність потребам адекватного реагування на нові виклики.

На Харківщині, так само, як і у всій Імперії, губернські жандармські управління стали основним регіональним підрозділом Корпусу жандармів і на момент свого створення не розглядалися як силова компонента, завдяки якій відбувається вплив на маси. Це й зумовило невелику чисельність жандармського корпусу стосовно до розмірів імперії.

3. Стрижневою ідеєю, яка обумовлювала існування Корпусу жандармів, було забезпечення політичної стабільності та громадського спокою як на загально-державному, так і на регіональному рівні. Але фундаментальною помилкою царизму було переконання в тому, що такий результат досягається здебільшого спираючись на репресивно-каральний апарат, важливою складовою якого були губернські жандармські управління.

4. Наприкінці XIX-початку XX ст. Корпус жандармів був поліструктурним утворенням, але мінімально схильним до організаційно-структурних змін. Його слабкими сторонами були його громіздкість та подвійне підпорядкування (МВС і Військовому міністерству). Тому харківські жандарми підпорядковувались конкуруючим між собою Департаменту поліції та Штабу Корпусу жандармів.

5. В Харківському ГЖУ як військово-поліцейському утворенні, на відміну від інших жандармських управлінь, кадрова політика мала певні своєрідності. Хоча вона традиційно базувалася на дворянському походженні, освіченості та відданості монарху, але труднощі в роботі жандармських офіцерів, складна оперативна обстановка змушували нехтувати пануючими в Російській імперії принципами «соціального расизму». Внаслідок цього майже третина особового складу ГЖУ походила із середовища різночинців.

6. Основними напрямками діяльності ГЖУ були розшук, спостереження і провадження дізнань. До 70-х років XIX століття основною діяльністю чинів жандармського управління була наглядова. Законом і Положенням від 19 травня 1871 року до функцій губернського жандармського управління було додано провадження дізнань у справах про державні злочини. Цей напрямок став основним у діяльності ГЖУ. На відміну від спостережної, діяльність з провадження дізнань була законодавчо регламентована.

7. Протягом другої половини XIX і на початку XX століття в Російській імперії відбувалося посилення кримінального законодавства, яке знайшло відображення в розширенні складів державних злочинів, що, безумовно, було пов'язано з ростом антиурядових виступів. В контексті цього була розроблена й форма звітності жандармів, яка включала аналітичні огляди політичних настроїв в губернії, відомості та огляди дізнань.

8. Боротьба з революційним підпіллям на Харківщині, насамперед перебувала у площині розшукових дій, успішність яких залежала від організаторських здібностей чергового начальника ГЖУ. При цьому протягом усього досліджуваного періоду йшло поступове

вдосконалення розшукової справи, що проявлялося не тільки в постійному відстеженні досягнень зарубіжного досвіду і запозиченні найбільш вдалих його розробок (наприклад, антропометрії, дактилоскопії), але і в самостійних пошуках нових форм і методів боротьби з опозицією.

Як і в більшості ГЖУ, розшукова робота Харківського управління будувалася на паритеті внутрішнього і зовнішнього спостереження, що все ж відрізняло губернських жандармів від їхніх колег з охоронних відділень, які спеціалізувалися на внутрішньому освітленні діяльності партійних осередків.

Особливо вдалим для харківських жандармів були 1908 і 1912 рр. Посилення революційного та терористичного руху ознаменували собою початок нового періоду в суспільно-політичному житті України. Внутрішньополітичні події перших років XX ст. істотно вплинули на всю систему управління державою, в тому числі й на політичний розшук. Його модернізація стає тоді нагальною потребою. І якраз структурна побудова Харківської жандармерії краще, аніж статистичні показники свідчить про високу оцінку її результативності керівництвом імперського розшуку.

9. Вагоме місце в діяльності Харківського ГЖУ займала контррозвідувальна діяльність, котра, на той час, була невід'ємною складовою оперативно-розшукової діяльності. Наявність на теренах тодішньої Харківщини суперечливої суспільно-політичної обстановки, а також значного промислового потенціалу, функціонування потужного залізничного вузла і знаходження численних військових гарнізонів, що були однією із баз розгортання військ Київського військового округу на випадок війни, перетворювали регіон на важливий об'єкт зацікавленості іноземних розвідок. Такі обставини потребували належного державно-правового регулювання, що й зумовило зміни у пріоритетах діяльності Корпусу жандармів і в цілому державного апарату.

На підставі вивчення документів Харківського ГЖУ можна стверджувати, що на початку XX ст. контррозвідувальна діяльність набувала системних ознак. Свого статусу підрозділ контррозвідки як складова ГЖУ не втратив навіть після створення окремих й спеціалізованих органів контррозвідки у 1911 році.

10. Зростання антиурядових виступів і поширення революційних ідей в російському суспільстві на початку XX століття зумовило зміни в методах діяльності жандармів. В ході революції 1905-1907 років змінилися також напрямки політичного розшуку і його організація. Пріоритетними напрямками роботи стали перевірка

паспортів, пошуки зброї та державних злочинців, які належали до підпільних політичних партій та організацій. У зв'язку з терористичними актами партії соціалістів-революціонерів особливо актуальним стало забезпечення безпеки імператорської сім'ї, вищих чиновників і представників іноземних держав.

11. Одним з показників ефективності діяльності політичної поліції була взаємодія її органів один з одним і облік ними місцевих особливостей. Від того, наскільки успішно працювали жандарми на місцевому рівні, залежало забезпечення порядку і стабільності в цілому по країні. Взаємини з органами загальної поліції зумовлювались необхідністю виконання запобіжних заходів, зокрема поліцейського нагляду, що здійснювався чинами загальної поліції під контролем жандармського відомства. Результати дослідження доводять складний і суперечливий характер взаємин жандармських управлінь і губернської влади, губернського жандармського управління і Департаменту поліції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Алексеева Ю.А. Становлення інституту жандармської залізничної поліції на території України (історико-правовий аспект). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 96-102.

2. Алексеева Ю.А. Політичний портрет жандарма. *Правничий вісник Університету "КРОК"*. 2014. Вип. 18. С. 26-34.

3. Алексеева Ю.А. Контррозвідувальна діяльність Харківського губернського жандармського управління на початку XX ст. *Наука і правоохорона*. 2015. № 4(30). С. 277-286.

4. Алексеева Ю.А. Кадровая политика отдельного корпуса жандармов Российской империи: региональный аспект. *Верховенство права*. 2016. № 2. С. 69-74.

5. Алексеева Ю.А. Щодо об'єктів оперативно-розшукової діяльності Харківського губернського жандармського управління у 1907–1914 рр. *Форум права*. 2016. № 3. С. 5-11.

6. Алексеева Ю.А. Дізнавальна діяльність губернських жандармських управлінь в Російській імперії (кінець XIX–поч. XX ст.). *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 травня 2016 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 14-18.

7. Алексеева Ю.А. Наглядная деятельность территориальных органов корпуса жандармов в Российской Империи в другой половине XIX - на początku XX ст. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 2017. С. 6-9.

8. Алексеева Ю.А. Региональный аспект борьбы самодержавства с украинским национально-визвольным рухом (на прикладі Харківського ГЖУ). *Еволюційні і революційні процеси в історії права, держави і юридичної думки до 100 річчя Української революції 1917-1921 рр.*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ-Херсон, 2017. С. 10-11.

АНОТАЦІЯ

Алексеева Ю.А. Харківське губернське жандармське управління (1867-1917 рр.): історико-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018.

Запропоноване наукове дослідження присвячене аналізу організації та діяльності територіальних органів Корпусу жандармів (політичної поліції) як складової частини репресивно-карального апарату Російської імперії на прикладі Харківського губернського жандармського управління. Охарактеризовано стан наукового опанування вказаної тематики у вітчизняній історико-правовій думці. Встановлено роль та значення Харківського ГЖУ у проведенні політики самодержавства щодо боротьби із національно-визвольним та революційним рухом, простежено еволюцію та виявлено своєрідності форм й методів його практичної роботи

Систематизовано ти та класифікувати основні та допоміжні функції Харківського ГЖУ, особливо на завершальному етапі існування російської монархії, розкрито особливості здійснення контррозвідувальної діяльності, політичного нагляду, політичного розшуку та дізнання на теренах однойменної губернії.

Ключові слова: національно-визвольний та революційний рух, національна безпека, правоохоронні органи, політична поліція, губернське жандармське управління, охранка, політичний нагляд, політичний розшук, контррозвідувальна діяльність, дізнавальна діяльність.

АННОТАЦИЯ

Алексеева Ю.А. Харьковское губернское жандармское управление (1867-1917 гг.): историко-правовое исследование. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2018.

Предложенное научное исследование посвящено анализу организации и деятельности территориальных органов Корпуса жандармов (политической полиции) как составной части репрессивно-карательного аппарата Российской империи на примере Харьковского губернского жандармского управления. Охарактеризовано состояние научной разработки указанной тематики в отечественной историко-правовой науке. Показаны его роль и значение в проведении политики самодержавия в борьбе с национально-освободительным и революционным движением, прослежена эволюция, установлено своеобразие форм и методов его практической работы

Обобщены и классифицированы основные и вспомогательные функции Харьковского ГЖУ, особенно на завершающем этапе существования российской монархии, раскрыты особенности осуществления контрразведывательной деятельности, политического надзора, политического сыска и дознания на территории одноименной губернии.

Представлен просопографический портрет харьковских жандармов, основанный на непосредственном изучении формулярных списков, которые указывают на то, что 46% кадрового состава Харьковского ГЖУ получили образование в кадетском корпусе или гимназии, 38% в военных училищах, в подавляющем большинстве случаев принадлежали к православному вероисповеданию, имели семьи.

Установлено, что попытка создания как на государственном, так и на региональном уровне всеохватывающего контроля за всеми проявлениями гражданской активности, о чем свидетельствует печальный исторический опыт Российской империи, не является гарантией для стабильного и предсказуемого существования недемократической государственной власти и правящей политической элиты.

Ключевые слова: национально-освободительное движение, национальная безопасность, правоохранительные органы, политическая полиция, губернское жандармское управление, охранка, политический надзор, политический сыск, контрразведывательная деятельность, дознание.

SUMMARY

Aliexsieieva Yu.A. Kharkiv Provincial Gendarme Administration (1867-1917): Historical and Legal Research. - Qualifying scientific work as the manuscript.

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2018.

The suggested scientific research is focused on the analysis of the organization and activities of the territorial agencies of the Gendarme Corps (political police) as an integral part of the repressive and punitive apparatus of the Russian Empire on the example of Kharkiv Provincial Gendarme Administration. The state of scientific mastery of the mentioned topic in the national historical and legal opinion has been characterized. The role and significance of Kharkiv Provincial Gendarme Administration in conducting the policy of autocracy in combating the national-liberation and revolutionary movement have been established; the evolution of the forms and methods of its practical work has been traced and the originality of such forms and methods has been revealed.

The main and additional functions of Kharkiv Provincial Gendarme Administration, especially at the final stage of the existence of the Russian monarchy have been systematized and classified; the peculiarities of carrying out counter-intelligence activities, political supervision, political search and inquiry on the territory of the same province have been revealed.

Key words: national-liberation and revolutionary movement, national security, law enforcement agencies, political police, provincial gendarme administration, secret police department, political supervision, political search, counter-intelligence activities, inquisitorial activity.